

Митрофаненко Юрій,

доктор історичних наук,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

mitrofanenko77@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5371-3918

ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ХХ–ХХІ ст.

У статті проаналізовано етапи та парадигми трансформації суспільствознавчої (громадянської та історичної) освітньої галузі в Україні. Визначено напрями та подальші перспективи дослідження зазначеної проблематики. Особливість громадянської та історичної освітньої галузі полягає в тому, що її реформування розпочалася чи не найраніше з усіх інших освітніх галузей. Роком «великого перелому» для суспільствознавчої освітньої галузі, таку назву вона мала до запровадження програми Нової української школи, став 1991 р. Відновлення української державності відразу позначилося на парадигмі змін викладання історії України переходом до принципу україноцентризму. Головним завданням цієї освітньої галузі було виховання громадянина-патріота відновленої української держави. Актуальним засобом реформування громадянської освіти стало використання досвіду демократичних країн Європи.

Громадянська та історична освітня галузь пройшла декілька етапів змін у період трансформації української освіти ХХ–ХХІ ст. На сучасному етапі ці завдання не змінилися, вони мають бути вдосконалені та модернізовані, бо мають велике значення для процесів українського державотворення.

В умовах інформаційного, постіндустріального суспільства українська історична освіта зазнала якісних змін, пов'язаних із викликами сьогодення: пандемією ковіду, що зумовив перехід до дистанційного та змішаного навчання, російсько-українською війною. Змінилися форми та методи навчання, а завдання та цілі історичної освіти залишилися сталими – виховання покоління українських патріотів. Досвід попередніх поколінь було враховано освітянами, науковцями, здобувачами освіти, які формувалися в умовах незалежної України.

На сучасному етапі розвитку української педагогіки метою громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права та нетерпимості до корупції.

Ключові слова: історія, громадянська освіта, громадянська та історична освітня галузь, аксіологічна компетентність, сучасні освітні технології, актуальні проблеми громадянської освіти.

Громадянське суспільство – основа сталої успішної демократичної держави, якою прагне стати Україна. У 2019 р. було прийнято Закон про незворотній шлях та рух України як суверенної держави до інтеграції в Європейський Союз та вступ до Північно-Атлантичного Військового Альянсу (НАТО)¹. Відсіч України російській агресії, підтримка демократичних держав підтверджують незворотність і правильність цього курсу. Важливою передумовою та запорукою динамічного успішного розвитку демократичних країн є суспільство зі сталими громадянськими цінностями. Основою формування такого суспільства є розвиток у громадян України

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19> (19.08.2025).

соціальних та громадянських компетентностей, які є важливою складовою частиною концепції Нової української школи.

Потребу впровадження компетентнісного підходу в освітній процес у Європі усвідомили ще на початку XXI ст. 2006 р. було оприлюднено документ «Рекомендації Європейського парламенту та Ради Європи щодо формування ключових компетентностей ціложиттєвої освіти». «Молодь після здобуття базової освіти та відповідного навчання в школі має отримати ключові компетентності, потрібні їй у дорослому житті для подальшого навчання та роботи. А дорослі мають розвивати власні ключові компетентності впродовж усього життя, пристосовуючи їх до змінних умов світу», – зазначалося в документі (Господарчик Й. (ред.), 2006; Бобінські Е. (ред.), 2014). Цей підхід дав поштовх до реформування освіти в багатьох країнах ЄС за принципом: навчатися, щоб знати; навчатися, щоб діяти; навчатися, щоб жити разом, жити з іншими.

Однією з актуальних проблем громадянської освіти в Україні залишається формування громадян з високим рівнем національної свідомості та суспільної активності, здатних протидіяти як зовнішнім викликам, пов'язаним зі спробами росії ліквідувати українську державність, так і внутрішнім загрозам демократії в Україні.

Використання сучасних освітніх технологій під час викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузей для розв'язання актуальних проблем громадянської освіти проаналізували у своїх публікаціях Т. Бакка, К. Баханов (Баханов, 2005), Т. Ладиченко, Л. Марголіна (Бакка Т., 2007), С. Терно (Терно С., 2009), В. Дяків (Дяків В., 2020, с. 29–32), О. Желіба (Желіба О., 2020, с. 32–36), І. Щупак (Щупак І., 2021). Проблему розвитку громадянської освітньої галузі, питання вдосконалення сучасних освітніх технологій під час формування громадянської та соціальної компетентностей змістовно та фахово висвітлила у своїх дослідженнях Л. Костюк. Вона зазначила: «Розрахована на десятиліття (2017–2027 рр.) “Нова українська школа” сформуvala інноваційний погляд не лише на зміст освіти, а й на методики її навчання. У нових реаліях їй відведено ключову роль стратегічної складової частини новітнього періоду загальноосвітніх змін» (Костюк Л., 2020, с. 59–64). Також варто відзначити колективну монографію «Компетентнісно орієнтована базова середня освіта Нової української школи через призму значущих аспектів вітчизняного та зарубіжного досвідів». Один із розділів стосується аналізу використання громадянського та соціального контексту зарубіжного досвіду для формування громадянських та соціальних компетентностей українських здобувачів освіти (Митрофаненко Ю., 2024, с. 148–180).

Для України на шляху до розвитку громадянського суспільства важливим було використання досвіду сусідніх демократичних держав Центральної Європи. Однією з перших країн, що розпочала реформування освіти відповідно до сучасної парадигми суспільно-політичних змін, стала Польща. За даними Європейської Комісії від 13 квітня 2012 р., Польща стала однією з тринадцяти країн, які підтримали Стратегію розвитку ціложиттєвої освіти. Крім неї, до цього переліку потрапили такі країни, як Австрія, Болгарія, Чехія, Фінляндія, Греція, Угорщина, Ісландія, Ліхтенштейн, Словаччина, Словенія, Іспанія і Туреччина. Про потребу якісних змін в основі було зазначено у стратегічному документі «Європа 2020», що ґрунтувався на трьох основних засадах: «Співдружність інновацій», «Мобільна молодь» і «Програма нових здатностей та працевлаштування». Ці стратегічні документи стали поштовхом до реалізації конкретних кроків під час змін освітньої парадигми в Європі. Прикладом для України стала Польща. Ця держава як член Європейського Союзу бере активну участь у програмах Європейського інституту інновацій і технологій, які сприяють реалізації нових та цікавих інноваційних ідей, які сприяють розвитку громадянської та соціальної компетентностей.

У Польщі активно діють молодіжні освітні програми та фонди, що ставлять за мету популяризувати європейські стандарти освіти, його етичні засади: насамперед громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності прав людини, що виховують та розвивають спроможність діяти як відповідальний громадянин. Вони навча-

ють та спонукають брати участь у громадському та суспільному житті, зокрема закладу освіти та класу, спираючись на розуміння загальнолюдських та суспільних цінностей, розвивають критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії, усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію (Господарчик Й. (ред.), 2006).

Засобом реалізації цих завдань стала інтеграція в усі шкільні предмети тих інструментів, які дозволяють стати нашим учням більш активними, ініціативними, винахідливими, творчими і відповідальними відповідно до підходів інтегрованого навчання. Ці інструменти сприяють формуванню та розвитку компетентнісної особистості. Моделювання проблемних ситуацій під час вивчення предметів громадянської та історичної освітньої галузей і творення ситуації успіху для здобувачів освіти є основною метою таких уроків. Тому серед дієвих механізмів нової парадигми освіти відзначимо насамперед стратегію багатоаспектного, інтерактивного навчання, діяльнісного та компетентнісного підходів (з наголосом на свідомому самопізнанні учнів та зміні ролі вчителя).

Одним із прикладів залучення України до європейського досвіду реформування власної системи освіти стали спільні українсько-польські проєкти, учасником яких був автор публікації. Мова, зокрема, про масштабний українсько-польський проєкт «Уроки з підприємницьким тлом», який був реалізований у вісімнадцяти областях України впродовж 2014–2015 рр., зокрема і на території Кіровоградської області (Бобінські Е. (ред.), 2014).

Європейський досвід навчив, що будь-які реформи треба починати з учителя. Це відома істина, що компетентного учня може сформувати лише компетентний учитель. Як може навчити бути компетентним той, хто сам не є компетентним? І що означає компетентний учитель? Розглянемо цю проблему на прикладі розвитку громадянської та соціальної компетентностей. Ця компетентність передбачає розвиток таких важливих у сучасному світі вмінь: бути відповідальним громадянином держави, долучатися до розбудови громадянського суспільства. Розвиває вміння брати відповідальність за прийняті рішення, навчає вміння працювати в команді для планування та реалізації проєктів, що мають культурну та суспільну цінність.

Український учитель, працюючи на формування компетентностей здобувачів освіти, прагне використовувати різні методи, щоб урізноманітнити навчання учнів, наблизити його до життя. Сучасний компетентний учитель – це передусім інноватор, ініціативний, активний, творчий, має почуття власної гідності і вміє побачити те, що не бачать інші, саме такими якостями має володіти вчитель громадянської та історичної освітньої галузі Нової української школи, особливо в умовах російсько-української війни. У цьому контексті варто нагадати цитату Отто фон Бісмарка, німецького канцлера XIX ст., який відзначив, що війни виграють не військові, а вчителі та священники. Подібна думка про роль вчителя є особливо актуальною та значущою на сучасному етапі державотворення.

Значення ролі вчителя в цьому процесі вдало визначив Ничипір Григорій – учасник Української революції 1917–1921 рр., колишній керівник українського відділення радіостанції «Голос Америки». Його думки не втратили актуальності для сучасної системи української освіти: «Коли учителем керує гаряча любов до народу, до його минулого, до нашої малої поетичної старовини, коли учитель на уроках стає не лише перекажчиком минулого, а натхненним співцем слави його; коли він своїм оповіданням запалює в дитячих душах на все життя невгамовний вогонь любові до рідного краю, до старовини, до свого люду, тоді він, незважаючи на всі його методичні хиби, найкраще робить своє діло. Коли ж у його душі ворухнеться холодне бажання сумлінно виконати свій обов'язок, не погрішити проти методики, то як би він не старався, яких би способів не підбирав, ми не певні, що він зуміє запалити хоч одне дитяче серце щирою любов'ю до свого краю, до свого люду. А коли цього не буде, то нема із-за чого й дітей приневолювати, нема із-за чого марнувати їх кращі часи молодощів» (Григорій-Наш Н., 2007, с. 30).

Документи Європейського Союзу у сфері професійного зростання вчителя, зокрема «Удосконалення якості освіти вчителів: звернення Європейської Комісії до парламенту ЄС та Ради Європи», ухвалене в Брюсселі у серпні 2007 року, дають змогу говорити про народження нової філософії вдосконалення (Бобінські Е. (ред.), 2014, с. 15). Вона полягає в: акценті не на знаннях, а на професійних компетентностях педагогів; доборі і пристосуванні змісту вдосконалення до потреб конкретної школи; перенесенні акценту з позашкільної інституції на школу як «організацію, що навчається»; переході від оказіонального вдосконалення до постійної праці над собою; поширенні знань в установі і поза нею.

Досвід двадцяти освітніх систем, які постійно розвиваються, виявив, що успішне реформування освіти можливе тільки тоді, коли посилити мотивацію педагогів через винагороди і збільшення оплати праці, а тоді спонукати їх до постійного професійного розвитку. Ще одна перешкода, про яку часто згадують педагоги, – бюрократизація в освіті (46%), що краде лівову частку часу, який можна було б використати на розроблення цікавих уроків, реалізацію проєктів, керівництво шкільним клубом підприємництва тощо.

Самонавчання – важлива риса вчителя громадянської та історичної освітньої галузі. Без самонавчання годі уявити високофахового вчителя. Зрештою, на самонавчанні та налагодженні співпраці між педагогами наголошують європейські стратегічні освітні документи, зокрема «Удосконалення якості освіти вчителів: звернення Європейської Комісії до парламенту ЄС та Ради Європи». Саморозвиток і самовдосконалення для наших учителів – гарантія розвитку потрібних професійних компетентностей. Ще один важливий компонент професійного розвитку, зорієнтований на компетентнісний підхід, – підвищення рівня професійної майстерності (Господарчик Й. (ред.), 2006). Прагнення до саморозвитку інтегрує педагогічних працівників освітнього закладу у вирішення спільних проблем навчального закладу; орієнтує на тісну співпрацю, діалог, ефективно впровадження зміни, а отже, на розвиток професійних і соціальних компетентностей; спирається на діагностування проблем учасників навчально-виховного процесу.

Використання досвіду реформування освіти в країнах Європейського Союзу допоможе сформувати критичну масу активних і небайдужих молодих людей, які впливатимуть на політику всієї держави та допоможуть Україні гідно увійти у Співдружність Європейських Держав, до теоретичних аспектів розбудови якої ще на початку ХХ ст. активно долучився Ольгерд Бочковський – уродженець Долинської, який навчався в Єлисаветграді (нині Кропивницький) (Митрофаненко Ю., 2023, с. 171–174).

Найголовнішим результатом в досягненні соціальної та громадянської компетентності є розвиток проактивної патріотичної особистості, здатної брати участь у розв'язанні проблем як загальнодержавних, так і місцевого самоврядування. А конкретними результатами навчання учнів є їх долучення до розв'язання проблем соціуму з урахуванням інтересів їхніх представників та розвиток емпатії. Орієнтирами для оцінювання результатів навчання є сформованість таких знань, умінь та навичок школярів. Яскравим прикладом подібної активності та результативності були акції протесту на підтримку незалежності антикорупційних інституцій в Україні. Рушійними силами цих процесів була саме українська молодь.

Отже, з-поміж низки освітніх галузей, які згадуються у Державному стандарті базової середньої освіти, важливу роль для розвитку соціальної компетентності відіграє саме громадянська та історична галузь². Серед сформованих у здобувачів освіти вмінь та навичок найбільш значущими є:

1. Історико-хронологічне мислення, орієнтація в історичному часі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами та процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявлення змін і тяглости в житті суспільства.

² Державний стандарт базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (18.08.2025).

2. Геопросторове мислення, орієнтація у соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього середовища.

3. Критичне мислення, робота з різними джерелами інформації та формулювання історично обґрунтованих питань.

4. Системне мислення, виявлення взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовпливу історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їх інтерпретацій.

5. Усвідомлення власної гідності, діяльність з урахуванням прав і свобод, повага до прав і гідності інших осіб, толерантність, протидія виявам дискримінації та нерівного ставлення.

6. Дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством загалом, залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем.

Показником результативності, сформованих соціальних та громадянських компетентностей відповідно до Державного стандарту освіти та Концепції Нової української школи, має стати приклад осмислення здобувачами освіти зв'язків між минулим і сучасним громадянсько-політичним життям³. Важливими орієнтирами для оцінювання результатів навчання є пояснення значень громадянсько-політичних понять (зокрема, демократія, свобода, права, право/закон) за допомогою вчителя; використання понять у порівняльному описі історичних і сучасних дій та подій, наведення прикладів змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками, пояснення їхнього впливу на людину, конкретні соціальні групи та суспільство загалом у минулому та сьогоденні. Надзвичайно важливим є вміння застосовувати здобуті знання на практиці, усвідомлюючи переваги демократії над авторитаризмом та тоталітаризмом.

Завдання вчителя громадянської та історичної освітньої галузі в умовах сьогодення залишається незмінним – формувати дієву патріотичну особистість з високим рівнем громадянської та соціальної компетентностей. На сучасному етапі державотворення під впливом зарубіжного досвіду та сучасних освітніх технологій ці завдання української системи освіти не змінилися, мають бути вдосконалені та модернізовані лише методичні оптики для досягнення окреслених результатів, які матимуть велике значення для України, коли розв'язання «українського питання» є як ніколи актуальним не лише для України, а й для всього демократичного світу.

Список літератури

Бакка Т., 2007. Ладиченко Т., Марголіна Л. *Громадянська освіта: основи демократії. Навчальний посібник*. Харків.

Баханов К., 2005. *Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти*. Київ.

Бобінські Е. (ред.), 2014. Шиян Р., Товкало М. *Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали, 2014*. Варшава.

Господарчик Й. (ред.), 2006. *Україна в Європі. Освітній пакет, 2006*. Варшава.

Григор'єв-Наш (Никифор Григорій) Н., 2007. *Про навчання дітей рідної історії*. Київ.

Дяків В., 2020. Методичні виклики вивчення історії в контексті реалізації завдань Нової української школи. Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2020 р., 29–32.

Желіба О., 2020. Принципи організації уроків історії в Новій українській школі Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2020 р., 32–36.

Костюк Л., 2020. Методологічні властивості дидактичних ігор як фактору активізації пізнавального інтересу учнів при вивченні історії у Новій українській школі. Шляхи реалізації концептуальних засад НУШ при вивченні історії у закладі загальної середньої освіти. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2020 р., 59–64.

³ Огляд і розбір Держстандарту громадянської та історичної освітньої галузі. URL: <https://naurok.com.ua/post/oglyad-i-rozbir-derzhstandartu-gromadyansko-ta-istorichno-osvitno-galuzi> (19.08.2025).

Митрофаненко Ю., 2023. Використання концепту «Сполучені Штати Європи» в інтелектуальній спадщині теоретиків євроінтеграції: лінгвістичний контекст. *I Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 160-ї річниці від дня народження В. І. Вернадського*. 171–174.

Митрофаненко Ю., 2024. Громадянський та соціальний контекст зарубіжного досвіду та базової середньої освіти в Новій українській школі. *Компетентнісно орієнтована базова середня освіта нової української школи через призму значущих аспектів вітчизняного та зарубіжного досвідів: колективна монографія*. Голодюк Л. (ред.). Кропивницький. 148–180.

Терно С., 2009. *Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти*. Запоріжжя.

Щупак І., 2021. Бурлака О., Піскарьова І., Посуňко А. *Вступ до історії України та громадянської освіти. Навчальні матеріали для пілотних класів Нової української школи*. Київ.

Yurii Mytrofanenko

CIVIC AND HISTORICAL EDUCATION INDUSTRY IN THE CONDITIONS OF SOCIAL TRANSFORMATIONS OF THE 20th – 21st CENTURIES

The article analyzes the stages and paradigms of the transformation of the social science educational branch in Ukraine (civic and historical educational branches). The directions and further prospects for the study of the outlined issues are determined. The peculiarity of the civic and historical educational branch is that its reform began perhaps the earliest of all other educational branches.

The year of the “great turning point” for the social science educational branch, as it was called before the introduction of the New Ukrainian School program, was 1991. The restoration of Ukrainian statehood immediately affected the paradigm of changes in teaching the history of Ukraine by the transition to the principle of Ukrainian-centrism. The main task of this educational branch was to educate a citizen-patriot of the restored Ukrainian state.

The civic and historical educational branch went through several stages of reform during the transformation of Ukrainian education in the 20th – 21st centuries. At the present stage, these tasks have not changed; they must be improved and modernized, because they are of great importance for Ukraine at the present stage of state formation, when the solution of the “Ukrainian question” is more relevant than ever for the whole world.

At the present stage of the development of Ukrainian pedagogy, the goal of the civic and historical educational field is the development of the student’s personality through understanding the past, present and the connections between them, the interaction between global, all-Ukrainian and local processes; the formation of the identity of a citizen of Ukraine, his active civic position on the principles of democracy, patriotism, respect for human rights and freedoms, recognition of the value of the rule of law and intolerance to corruption.

In the conditions of an informational, post-industrial society, the emergence of a new generation of visuals with a kind of clip thinking, Ukrainian historical education has undergone qualitative changes related to the challenges of today: the Covid pandemic, which led to the transition to distance and blended learning, the Russian-Ukrainian war. The forms and methods of teaching have changed, but the tasks and goals of historical education have remained constant: educating generations of Ukrainian patriots.

The experience of previous generations has been taken into account by their students: educators and scientists who were formed in the conditions of independent Ukraine

Key words: history, civic education, civic and historical educational field, axiological competence, modern educational technologies, current problems of civic education.

References

Bakka T., 2007. Ladychenko T., Marholina L. *Hromadianska osvita: osnovy demokratii. Navchalnyi posibnyk* [Civic education: foundations of democracy]. Kharkiv. (In Ukrainian).

Bakhanov K., 2005. *Suchasna shkil’na istorychna osvita: innovatsiyni aspekty* [Modern school history education: innovative aspects]. Kyiv. (In Ukrainian).

Bobinski E. (ed.), 2014. Shyian R., Tovkalo M. *Uroky z pidpriemnytskym tlom: navchalni materialy, 2014* [Lessons with an entrepreneurial background: educational materials, 2014]. Varshava. (In Ukrainian).

Hospodarchyk Y. (ed.), 2006. *Ukraina v Yevropi. Osvitnii paket, 2006*. [Ukraine in Europe. Educational package, 2006]. Varshava. (In Ukrainian).

Hryhoriev-Nash (Nykyfor Hryhoriiv) N., 2007. *Pro navchannia ditei ridnoi istorii* [On teaching children their native history]. Kyiv. (In Ukrainian).

Diakiv V., 2020. *Metodychni vyklyky vyvchennia istorii v konteksti realizatsii zavdan Novoi ukrainskoi shkoly. Shliakhy realizatsii kontseptualnykh zasad NUSh pry vyvchenni istorii u zakladi zahalnoi serednoi osvity* [Principles of organizing history lessons in the New Ukrainian School]. *Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Ternopil, 16–17 zhovtnia 2020 r. 29–32. (In Ukrainian).

Zheliba O., 2020. *Pryntsypy orhanizatsii urokiv istorii v Novii ukrainskii shkoli* [Principles of organizing history lessons in the New Ukrainian School]. *Shliakhy realizatsii kontseptualnykh zasad NUSh pry vyvchenni istorii u zakladi zahalnoi serednoi osvity. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Ternopil, 16–17 zhovtnia 2020 r. 32–36. (In Ukrainian).

Kostiuk L., 2020. *Metodolohichni vlastyvoli dydaktychnykh ihor yak faktor aktivizatsii piznavalnoho interesu uchniv pry vyvchenni istorii u Novii ukrainskii shkoli* [Methodological properties of didactic games as a factor in activating students' cognitive interest in studying history in the New Ukrainian School]. *Shliakhy realizatsii kontseptualnykh zasad NUSh pry vyvchenni istorii u zakladi zahalnoi serednoi osvity. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Ternopil, 16–17 zhovtnia 2020 r. 59–64. (In Ukrainian).

Mytrofanenko Yu., 2023. *Vykorystannia kontseptu «Spolucheni Shtaty Yevropy» v intelektualnii spadshchyni teoretykiv yevrointehratsii: linhvistychnyi kontekst* [The use of the concept of “United States of Europe” in the intellectual heritage of theorists of European integration: linguistic context]. *I Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia Tavriiskoho natsionalnoho universytetu do 160-i richnytsi vid dnia narodzhennia V. I. Vernadskoho*. 171–174. (In Ukrainian).

Mytrofanenko Yu., 2024. *Hromadianskyi ta sotsialnyi kontekst zarubizhnoho dosvidu ta bazovoi serednoi osvity v Novii ukrainskii shkoli* [Civic and social context of foreign experience and basic secondary education in the New Ukrainian School]. In: *Kompetentnisno oriientovana bazova serednia osvita novoi ukrainskoi shkoly cherez pryzmu znachushchykh aspektiv vitchyznianoho ta zarubizhnoho dosvidiv*. Holoduk (ed.). Kropyvnytsky. 148–180. (In Ukrainian).

Terno S., 2009. *Krytychne myslennya – suchasnyy vymir suspil'stvoznavchoyi osvity* [Critical thinking – a modern dimension of social studies education]. Zaporizhzhya. (In Ukrainian).

Shchupak I., 2021., Piskar'ova I., Posun'ko A. *Vstup do istoriyi Ukrayiny ta hromadyans'koyi osvity. Navchal'ni materialy dlya pilotnykh klasiv Novoyi ukraïns'koyi shkoly* [Introduction to the History of Ukraine and Civic Education. Educational Materials for Pilot Classes of the New Ukrainian School]. (In Ukrainian).

Дата надходження статті: 26.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025